

SZÉCHENYI FÖLDBIRTOKPOLITIKÁJA.

I.

Széchenyi a legnagyobb azon kevés történeti nagyságunk között, akik nem elsősorban a nemzet alkotmányos létéért, függetlenségéért, tehát az alkotmányjogokért harcoltak, hanem figyelmüket mindenekelőtt a nemzet gazdasági elmaradottságára fordították, s látták, hogy itt feltétlenül és minél előbb cselekedni kell. Az ország sokkal szegényebb, mint kellene lennie, már pedig műveletlen szegény népnél nem lehet valódi szabadság, míg művelt, gazdag nemzetet a világnak semmi hatalma nem volna elég erős leigázni, vagy hosszasan rabságban tartani. Az ország eddig folyton a szabadságért és függetlenségért küzdött s nem törődött a nép szellemi és anyagi kultúrájával. Magyarország a mi bölcsőnk, ezt az országot kell megszépítsük, kifejlesszük, boldoggá tegyük... a civilizációt és az igazi felvilágosodást mindenütt fenn kell tartanunk, nekünk Magyarországon ez a mi posztunk», írja 1829 nov. 28-án gróf Hunyady Ferencné sz. gróf Zichy Júliának fenkölt gondolatait az arisztokrácia feladatáról.¹ «Nemzetileg Múltunk kevés volt, Jelenünk szinte semmi, s csak a Jövendő lehet valami, tán mindenünk.»² Ezért minden erővel ezt kell építenünk s anyagilag is felvirágoztatnunk, mert «csak a vagyonos nemzet szabad a szegénységből ellenben elaljasodás, abból pedig végre szolgaság leendő vagy pásztori s rabló életmód . . .»³ Munkáit elsősorban saját rangtársaihoz írta, mert azokat akarta mindenekelőtt megnyerni s az ország újjáépítésének nagy munkájában velük vállvetve dolgozni. Olyan rideg őszinteséggel, nyíltsággal, mint eddig senki, odadörgi nekik, hogy az ország elesettségének

¹ Széchenyi Levelezése: I. k. 132. 1.

² Hunnia: 117. 1.

³ Hitel. Magyar Történelmi Társulat kiad. 312. 1.

elsősorban a nagybirtokos, művelt arisztokrácia az oka. «Minél magasb a születés, több a vagyon, annál nagyobb a felelet s kötelesség. S mindazon számtalan életjő, melly úgy szólván, csak fentebb születéshez s több vagyonhoz van csatolva, csak úgy nem válik keserűvé s néha szinte méreggégé, ha nemes s közhasznú tettek által érdemeltetik meg.»¹ Az arisztokráciának kell irányítania, tanítania a kisebb nemességet, ennek pedig a parasztgazdákat, a jobbágyokat s nem elég csak lehajolni a jobbágyhoz, hanem fel is kell azt emelni. Ez a nagy nemzetmentő munka az arisztokrácia privilégiuma, de egyben leg-szentebb kötelessége is. A munka és a szorgalom s az ennek folytán előálló «szünetleni előmenetben lelheti az ember megelégedését némileg», de nemcsak az egyes, hanem ugyanígy az összeség, a nemzet is.²

A nemzet gazdasági felemelése az, ami Széchenyit állandóan foglalkoztatta, s minden más (közjogi, alkotmányjogi) reform jóformán csak annyiban, amennyiben ezzel kapcsolatban áll, vagy ennek nélkülözhetetlen előfeltétele. Földbirtokpolitikája odairányul, hogy termelő munkával, a mezőgazdasági hitel megteremtésével, az alkotmány természetében rejlő akadályok elhárításával, a terményértékesítés lehetővé tételével, a mezőgazdasági üzem belső szervezetének átalakításával a birtokosnak az ösiség és fiskalitás korlátaitól mentes szabad tulajdont adva erősítse, gazdagítsa a magyarságot.

Céljának elérésére nem kíván mereven ragaszkodni a jogi formák kötöttségéhez, amennyiben a siker elérésére ez nem kívánatos, vagy talán egyenesen károsnak mutatkozik. «Oly tárgyakat, mellyek köz kedvezést nyerének, s már már ki lehet tűzni felettük a diadali dandárt... a Corpus Jurisnak tömkelegibe többé vissza ne vigyük; s pedig egyedül azon egyszerű okbul, mivel a mostani században a közhaszon olly ok, mellynek a többség nem, de csak egyes ügyesek szegülnek ellen, kiknek hasznuk nem a közhaszon; ámde ha a világos oknak mezejéről a Corpus Jurisnak éppen nem nyilvános mezejére vitetik a kérdés, mint például az ösiség dolgában, nem játszatik-e

¹ Világ: 56. 1.

² Garat: 50. 1.

le a legtisztább és leggyönyörűbb országkérdés egy szövevényes prókatori vitatásra . . . elavult törvényeket s kivált ha azokra már nincs szükség, és ekkép egyedül egy kis prókatori tudomány-nak fitogtatása végett előidézni... a legszerencsétlenebb: tactica, de legfőképp azért is, mert ha mi magunk rázzuk meg a praescriptionak alapját, mi emberek közt a stabilitásnak legerősb és legtöbb esetben egyedüli sarkalata. .. Magyarországot is egyenesen és rögtön a szláv nemzetségnek kezére kell szolgáltatnunk, minthogy anyaföldünket sem bírjuk más jognál, mint a praescriptionak jogánál fogva.»¹ Mindent alapjában akar megváltoztatni, részlet javításoknak sem a földbirtokpolitikában, sem egyéb más kérdésben nem híve. «Végkép az örökös réginél megmaradás kívánsága, a mindigi foltozgatás és sohai gyökeres segítség következésében alkotmányunknak nem teoriája, azt nem mondhatom, mert abban felette sok jó van, de praxisa most valóban nem egyéb, mint egy számtalan abususból egymásra halmozott, az idő szellemétül bizonyosan s könnyen sarkábul kifordítható gyenge rakvány.»² Nagy elszántsággal küzd a változhatatlan törvények ellen is. A nemzetnek főjellemonása a konzervativizmus, melyből ez a jogi megkötöttség is többek között származtatható. A meg nem változtatható törvény pedig semmi más, mint «az országlásnak azok kezében letétele, kik a dolog természete szerint arrul semmit se tudhatnak», a változtathatatlan törvényekből pedig «jó soha, rossz pedig mindig folyhat s így a szabadságnak inkább bilincsei, mint alapjai». Az élet³ irányítja a jogalkotást s nem fordítva. Ami jó volt 100 évvel ezelőtt, nem biztos, hogy most is helytáll. A jogalkotásnak a fejlődő étellel kell együtthaladnia, de semmiképen sem lehet a fejlődésnek kerékkötője. Már pedig jelenlegi alkotmányunk, a megváltoztathatatlan törvényekkel, a középkori élet szabályozására hivatott intézményeivel semmiképen sem szolgál a haladó életnek útmutatójául, segítőjéül, hanem azt egyenesen lehetetlenné teszi. A múltnak túlhaladott jogi intézményeivel gyökeresen szakítani akar, melynek meg-

¹ Kelet népe: 360—361. 1.

² Stádium: 8. 1.

³ Hitel: Fontes kiadás. 425. és 429. 1.

testesítőjét, Werbőczy Tripartitumát leghelyesebbnek, tartja elégetni egy tizedrészt kivételével, ezt pedig magyar nyelvre lefordítva kell a publikum kezére adni. így nyilatkozik Werbőczyről gúnyosan: «S valóban kár volna azon két kötetten, azon törvényi codexen csak egy hajszálnyit is mozdítani, mely nemzetünket dicsóíti! Ó szégyen! Mit? A rabulának tekervényiből, melyeknek gazdagabb mezeje azon két idomtalan kötetnél nincs, nemzetünknek soha ne lenne szabad kimenekedni! . . . Midőn minden józan ember, minden lelkes nemzet tisztulásnak indul s törvényeit homályból kiemelni s mindenkinek érthetőkké tenni törekszik, csak mi szorgalmaskodunk, hogy az amabilis confusio meg ne szűnjék, mintha madárlép, melyből szabadulás és sötétség, melyből menedék nincs, volna elemünk . . . Törvénykönyveink kitisztítása és mind azon tárgyaknak máshová illesztése, melyek törvények közé nem illenek, s eképp azokat csak össze-vissza zavarják, mint indigenáink születésnapjai, fundatioink emlékei sat., legsürgetősb közé tartoznak, és csak akkor fog a két roppant főliantnak becse kezdődni, mikor legalább is kilenc tizede el lesz égetve és tüze felett újra felszentelve, módosított s rendbe hozott egy tizede».

Megérti a múltat, amikor a nemzet Béccsel szemben minden erejét arra fordította, hogy nemzetiségét, faji jellegét megőrizhesse, hogy ellenálljon a beolvasztó, germanizáló törekvéseknek. De ez a kor már a múlté. Akkor a védelmi állás, a meglevőhöz, az alkotmányhoz való görcsös ragaszkodás volt indokolt s a nemzet nagy feladatának meg is felelt. Most azonban megváltozott a helyzet. Az udvar többé nem tör magyarságunkra, többé nem akar bennünket magyar jellegűnkől megfosztani, faji létünket pillanatnyilag nem fenyegeti veszély. Ezért a negatívumból, a védekezés állapotából a pozitívum, a cselekvés, a haladás terére kell lépnünk. És itt sietnünk kell, mert a magyarnak pillanatai drágák, ideje pedig nagyon kevés. Ezeknek előrebocsátásával, illetőleg ezeknek az indokoknak a hatása alatt óriási reformprogramját így fogalmazza meg a Kelet Népében: «a bal szárny, a magyarság t. i., helyben megáll, s előnyomulás helyett magát vedlő helyzetbe téve minden figyelmét arra fordítja, hogy nyert helyzetéből ismét ki ne verettessek, sőt azt olly bevehetlenné tegye s erősítse fel, mint török ellen

Komárom vala pajzán tréfát üzö szüzével... És ha viszont minden tehetség, idő, értelmi súly . . . a jobb szárnynak, t. i. az alkotmánynak olly állásba tételére, illy kifejtésre pontosított össze, mikép ennél fűhassuk meg a haladási tárogatót, ezzel nyomulhassunk elé diadali hihetőséggel, és ez vívja ki nagy csatánk sikerét! Előre tehát a jobb szárnyal!»¹⁾ íme tehát a nagy program! Magyarságunk fejlesztésére, építésére, melyet pillanatnyilag nem fenyeget veszély, nem kell gondolkunk egy időre, hanem minden erőnkkel, összes igyekezetünkkel azon kell lennünk, hogy alkotmányunk levesse magáról az elavult középkori köntöst. Ha ez megvan, ha az alkotmány minden lehetőséget megad az anyagi, kulturális fejlődés lehetőségére, akkor lássunk nemzetiségünk, magyarságunk minél tökéletesebb kifejtéséhez. — *S az anyagi kifejlés legfontosabb eszköze Széchenyi elgondolásában a magyar nemzet érdekeit szem előtt tartó, a művelt Nyugattól el nem maradt gyökeres földbirtokpolitika.*

S e reform program végrehajtásában alapelve: do ut des. Kétségtelenül áldozatokat kíván a gyökeres földbirtokpolitika, épügy, mint a közös teherviselés, illetőleg az adózás kiterjesztése a nemességre, de az áldozatnál sokkal nagyobb jelentőségű az a haszon, mely ennek következtében mindenekelőtt az országra s vele és általa az egyesre is háramlik, minthogy az egyes boldogulása Széchenyi rendszerében szorosán függ az összeségétől. «Szisztémám azon elven alapul, hogy az által egy rész se veszítsen, sőt mindegyik nyerjen . . . Concessiókat tehát systemám senkitül sem vár; vagy ha azokat megkívánja is, helyettök tüstént többet ad.»²⁾ így van ez az ősiség eltörlésével kapcsolatban, amely által a föld értéke tetemesen növekedik egy csapásra, így a fiskalitással (a korona háramlási joga), melynek megszüntetése esetén átruházási, örökösödési illeték formájában bőven kárpótoltatik a kincstár. De így lesz a robot és dézsma eltörlésénél is, mi által a munkateljesítmény növekedik kb. háromszorosára, a közteherviselésnél, az adózásnál, mely szintén nem egyéb, mint gazdasági investíció. Ezeken

¹ Kelet népe: 70. 1.

² Stádium: 91. 1.

az intézkedéseken kívül azután alapelve a liberalizmus: kerülni minden erőszakos belenyúlást az állam részéről a gazdasági élet folyamába. Korának ez volt a divatos gazdasági iránya, mely alól természetesen ő sem vonhatta ki magát, habár már az ő idejében kezd működni Liszt Frigyes is ellenkező elgondolásával. A kereskedést szerinte pl. nem lehet előmozdítani parancs által, éppen úgy nem, mint ahogy egy bizonyos terményt sem lehet parancsszóra nagyobb mennyiségben termeszteni, hanem csak úgy, ha nyereséget ad, vagy ígér¹ s amint a föld jövedelmét nem lehet előre szabályozni törvényileg, nem lehet a kamatlábat sem törvénnyel meghatározni, mert azzal mindenki épúgy nyerhet, nyereszkedhet, mint a föld termékével.² Földbirtokpolitikáját illetően tehát liberalizmusát úgy értelmezhetnők, hogy törvényileg eltörölni az ősiséget, fiskalitást, robotot, dézsmát, (mindenekelőtt) megszervezni a hitelt, nememeseknek is megadni a birtokképeséget, nemesi birtokminimumot megállapítani, a többit pedig az életre bízni, tovább az állami beavatkozás nem terjeszkedhetik.

II.

Széchenyi volt az első nagy közgazda, aki belátta, hogy itt addig gyökeres földbirtokpolitikáról egyáltalán szó sem lehet, míg hitel nincs, mely a gazdasági élet eddigi lassú vérkeringésébe egy kis életet vinne, mely a teljesen naturális gazdaság bélyegét magán viselő mezőgazdaságot egy lépéssel közelebb vinné a fejlettebb pénzgazdálkodáshoz, vagy legalább annak a lehetőségét nyújtaná. Magyarországon egyik legnagyobb baj az, hogy mindenkinek nagyobb birtoka van, mint anyagi ereje annak karbantartásához és okszerű műveléséhez. Ezért pang minden. S a gazda hitelt nem kaphat, eltekintve az ősiség stb. korlátaitól, márcsak azért sem, mert törvényeink az adósnak kedveznek oktalanul s a hitelező érdekeit csupa száanalomból kiszolgáltatják az adósnak. Neki száz meg száz módja van, hogy perhalasztást eszközöljön, végrehajtást megakadályozza zárlat

¹ Hitel: Fontes kiadás. 373. 1.

² Stádium: 77—78. 1.

létesítésével stb., stb., mely lehetetlen állapotnak a következménye, hogy vagy egyáltalában nincs hitel, vagy ha van is, olyan magas uzsorakamatra, hogy azt megfizetni nem lehet. A hitelező olyan rizikót vállal, hogy így akarja magát kárpótolni. Mert ha végül hosszú per után kap is valamit, az, mint-hogy az adós jogosult élni a választás jogával, sokszor nem egyéb, mint hasznavehetetlen szárcsamocsár, melynek viszont az ősiségi törvénytől fogva biztos birtokában újra nem lehet, mert a nemzetség tagjai kivethetik, a fiskus lappangó joga feléledhet. Óhaja a hitellel kapcsolatban kereskedelmi és váltótörvényszék felállításában összpontosul, de ennek a váltótörvényszéknek az illetékességét a nemesi vagyona s birtokra is ki akarja terjeszteni abban az esetben, ha a nemes adós ennek a bíróságnak hajlandó magát alávetni. Visszaható ereje természetesen nem lenne, hanem csak azokra az adósságokra terjedne ki, melyek a törvény életbelépésétől keletkeztek.¹ A váltótörvénykezés alatt pedig elsősorban gyors igazságszolgáltatást ért. Másodsorban azt javasolja, hogy a bíróság ítéletei után a nemesi birtokot mindjárt el lehessen árverezni, nem pedig — mint szokásban volt — a nemesi birtokot természetben átadni becsérték szerint a hitelezőnek. Az ítélet végrehajtását késleltetni semmi módon nem lehet.² S ettől kezdve a hiteltörvény egyaránt vonatkozik a nemesre és nemnemesre, kik között e téren a legteljesebb a jogegyenlőség. A hitel így megadná a módot az okszerű gazdasági berendezkedésre, tőkét nyújtana a gazdáknak, hogy befektetéseket eszközölhessenek. «Most a hitel nálunk semmi egyéb, mint egy bosszantó gúny, mert általánosan véve csak annak van hitele, kinek nem kell s éppen annak nincs, kinek rá legnagyobb szüksége van»,³ továbbá «a rossz gazdát legyezik, és a jót sújtják».» Olyan fontosnak tartja a hitelkérdés megszervezését, hogy a Stádiumban megfogalmazott jogi reformprogramjában első pontban ezt kívánja megvalósítani.⁵

¹ Hitel: Fontes kiadás. 445. 1.

² Hitel: Fontes kiadás. 448. 1.

³ Stádium: 49—50. 1.

⁴ Ugyanott 55. 1.

⁵ Lásd itt ennek rövid kifejtését. Stádium: 30. 1.

A hitelnek azonban vannak bizonyos előfeltételei. Tökéletesen működő hitelszervezet nem képzelhető el másként, mint az ösiségi jog eltörlésével, a fiskalitások, azaz a korona háramlási jogának megszüntetésével, mert míg ezek fennállanak, addig egy hitelező sem lesz hajlandó pénzt kölcsönözni bizonytalanra. Ami pedig az így felszabadított birtokok adását-vevését illeti, itt csakis úgy tudunk megfelelő árat kapni, mi nemesek földjeinkért, ha a nemnemeseknek is megadjuk a jogot, hogy mindenféle ingatlantulajdont szerezzenek. Ezáltal nagyobb a kereslet, feljebb mennek az árak. De másrésről éppen a gazdag kereskedők, iparosok, városi polgárok azok, kiknek Magyarországon pénzük van, tehát éppen őket zárni ki ebből a reformból esztelenség volna, s a nemesség saját érdekeit nem ismeri fel, ha ezt teszi. Ez a három törvényjavaslat: az ösiség és fiaskalítás eltörlése, a jus proprietatisnak a megadása a nemteleneknek is, alkotja földbirtokpolitikájának mintegy a tengelyét. E három törvényhez csatlakozik azután néhány olyan gondolata, melyek részben a munkások szorgalmát és a termelés produktivitását kívánják fokozni, mint a robot, dézsma, kilenced eltörlése. A termés értékesítésének javítása másrésről egyik fő törekvés, melyhez a közlekedés javítása, vízcsatornák, utak építése stb. és a vámkérdés megoldása vezet. Ime tehát Széchenyi nagyszabású, átfogó földbirtokpolitikája, melyből egyetlen láncszemet sem lehet kihagyni, mert akkor az egésznek az összefüggése szakad meg!

A Hitelben még mit sem szól az ösiség eltörléséről, mert még nem tartja az időt elég alkalmasnak hozzá, a közvéleményt elég érettnak a tárgyhoz. A Stádiumban lép vele elő teljes nyíltsággal. A reformtervezet II. törvénye így hangzik: «Az ösiségi Jog (jus aviticitatis) örökre el van törölve. Kifejtés. Akárminemű jószágot valaki ezen törvény kihirdetése után az illető Felek tudtával örökösen elad, azt a vevőtől vagy annak hagyomásszerűen se az eladó, se annak nemzetsége semmi ürügy alatt többé vissza nem veheti, s az örökös eladást soha meg nem semmisítheti».¹ A hiteltörvény ugyanis kétségtelenül elégtelen lett volna és nem működhetett volna zavartalanul az ösiség eltörlése

¹ Stádium: 30. 1.

nélkül. A bírói zálogot ugyanis jogunk értelmében az adós, illetőleg utódja, vagy engedményese a megítélt összeg és a végzett beruházások megtérítése után bármikor kiválthatta. Ezért Széchenyi által javasolt árverés, mely által a nemesi birtokot el lehetett volna árverezni, de az ősiségi elv továbbra is megmaradt volna, gazdaságilag alig bírt volna jelentőséggel, mert a birtokot csak jóval értékén alul lehetett volna elérverezni. Tehát aránylag kevés összegű tartozásért az adóst jóformán birtoktalanná tették volna. Viszont a hitelező sem érzi magát biztonságban az ősiség miatt. Így tehát a földárak is lényegesen és azonnal emelkedni fognak, mihelyt eltöröljük az annyi kárt okozó ősiségi rendszert. E mellett addig tulajdonról Magyarországon beszélni sem lehet, míg az ősiség megköti az időleges tulajdonos kezét, hiszen nem rendelkezhetik sajátjával szabadon, a birtok tulajdonképpen nem az övé, hanem a nemzetségé s így fölötte szintén csak az bír korlátlan rendelkezési joggal, ő nem más, mint az illető nemesi ingatlanak időleges haszonélvezője, vagy más állásfoglalás szerint mások a nemzetségtagok idegen dologbeli jogai által korlátozott tulajdonos.¹ Amíg az ősiség fennállott, a magyar nemes inkább csak birtokosa, mint tulajdonosa volt jószágainak.² Ez a kérdés azonban a legszorosabban kapcsolódik bele a nemtelenek bírhatási jogába; azon a ponton ugyanis, hogy így a szabaddá vált nemesi birtokot kik fogják megszerezni, idegenek, vagy hazai — eddig a birtoklási jogból kizárt elemek. Természetes, hogy Széchenyi is felismerte a kapcsolatot s ha pl. 1844 október 7-én tartott felsőtáblai beszédében — a nemnemesek bírhatási jogát tárgyalván — nem tért ki és nem követelte mindjárt az ősiségi rendszer teljes eltörlését is, az tulajdonképpen politikai belátásának a következménye, mert nem akarta a két tárgy közötti junctim felállításával veszélyeztetni a jus proprietatis kérdésének megoldását, mely most a demokratikus hangulat következtében könnyen megvalósítható. Másrészről az ősiség eltörlésének kérdése sokkal mélyebbre ható és sok más körülmény figyelembevételét megkívánó probléma. Mind a nemnemesek birtokszerzésének

¹ Murarik: Az ősiség alapintézményeinek eredete. 49—50. 1.

² Hajnik Imre: Magyar alkotmány és jog az Árpádok alatt. 311. 1.

kérdésében, mind az ősiség eltörlésénél nagy nehézség az országba tuduló idegen tőkének és idegen birtokosoknak a kiküszöbölése, amely probléma volt az oka azután annak, hogy később, amikor az ősiség kérdése is túljutott már az agitáció és a diszkusszió fokán — amint ez időben megkülönböztették az egyes fejlődési stádiumokat — egyre inkább az ősiség módosítása és nem annak teljes eltörlése lebeg előtte. Már 1844 október 7-én a felső táblán a nemnemesek birtoklási ügyében tartott beszédében kimondja, hogy eredetileg is az ősiségnek nem eltörlése, hanem csak módosítása volt szándéka. 1847 dec. 9-én tartott kerületi ülésen, melynek tárgya az ősiség volt, Széchenyi is beszédet tartott, melyben némileg ő is osztozik mások azon aggályaiban, hogy az ősiség eltörlöttetik s a nemzetiség megóvására egyéb intézkedések nem tételnek, ezen eladósodott ország idegen kezekre kerül, s ha aztán felvirágozik is, nem lesz többé magyar. Politikájának legmélyebb alapja mindig a nemzetiség volt, mert erős meggyőződése, hogy enélkül az élet semmi poézissal nem bír, s csak anyagi élvezet lehetséges. Éppen ezért minél nagyobb óvatosságot óhajt e tárgy körül. Külföldön két, vagy másfél percentre is kapni pénzt — míg nálunk 4—5—6%-ra, de volt eset, mikor egyszer 40%-ra — s igen természetes, hogyha egyszerre mobilizáltatik hazánkban a tulajdon, rögtön idegen kezekre kerül annak legnagyobb része. Ezért is többek között igen elhibázottnak tartaná előre röviden kimondani az úti possidetist.¹ Ez az elv az ősiségi törvényjavaslat tárgyalásakor azt jelentette, hogy a kártalanítás stb. kérdéseinek a nemzeti javak aktuális birtokosai vétetnek egyedül tekintetbe, a birtokra különben virtuális jogokkal bírók, tehát az összerző többi leszármazottai pedig nem számítanak.² Hogy mit jelentett ennek az elvnek a kimondása, megértjük akkor, ha átgondoljuk, hogy a nemesi birtokok nagy része eladósodott állapotban csak névleg volt tulajdonosáé, tekintélyes komplexum azonban zálogban volt, többnyire idegen bécsi kereskedők, vagy honi gazdag zsidóknál. Ez tehát mind kicsúszott volna azonnal a

¹ Zichy: Széchenyi Beszédei: 358—359. 1.

² Károlyi Árpád: Széchenyi döblingi irodalmi hagyaték? Naplója: 280. 1. jegyzet.

magyarság kezéből. Később, 1848 március 23-án tartott kerületi ülésen, amelyen ő elnökölt az ősiség dolgában a «sicuti possidetis» mellett foglalt állást mégis. Deák is e mellett volt. Ugyanígy előbb 1847 dec. 9-én is, bár az uti possidetis kimondása esetén senki sem veszté annyit mint ő, de ám legyen, csak nemzeti-ségünk vele együtt ne szakadjon.¹ Az 1843—44. évi ország-gyűlésen, amikor a nemnemesek birtokképeségét tárgyalták, azoknak, kik a nemnemesek bírhatási jogát ellenezték, leg-hatásosabb és legkomolyabb fegyverük éppen az idegen invázió-tól való félelem volt. Széchenyi azonban olyan fontosnak tartja, hogy szinte nem látszik észrevenni ezt a nagy nehézséget, vagy amennyiben látja is, lekicsinyli. 1844 október 7-én a felsőtáblán mondott beszédében többek között így szól: «ha most a világ-nak minden pénzes embere egész Magyarországot mától kezdve» holnaputánig — nem igen hosszú terminust adok — meg nem veszi, meg nem vásárolja, azért nem teszi, azért nem vásárolja meg, mert nem kell neki és mert az idegennek csak egy ki-területre van szüksége az indigenátus végett. Hisz minden pénzes ember nálunk nemességet kap, mint látjuk, és majd megveszi akár egész Bácsországot . . . mert vannak oly árak, melyekért az ember utóvégre elad mindent. Tehát segítve a bajon az eddigi rendszer mellett egyáltalában nincsen, és a különbség csak az: hogy a mostani körülmények között nemes-séget és egyáltalában nagyobb jószágoknak bírhatását csakis külföldi nyerheti meg; mert mi lelkes nép vagyunk, és igen jeles tulajdonokkal ellátva, de pénzünk nincsen; tehát magyar-tól a jószágot bizonyosan megvenni nem fogja, de meg fogja venni az idegen. Hisz nevetek is tudnék elrecitálni — mert nincsen olyan izraelita, ki meg ne vehetné az országot. . .»³ Ha tehát a javaslat nem válik törvénnyé, akkor az idegen előbb nemes lesz és úgy vesz földet, ha törvénnyé válik, akkor nem mint nemes, hanem mint honpolgár szerzi a tulajdont. A kettő között az a különbség, hogy mint nemes adót nem fizet, mint honpolgár azonban kötelezve lesz a fizetésre. Tehát két rossz közül még a kevésbé rossz is a javaslat mellett szól.³

¹ Pesti Hírlap, 1847 dec. 17-i szám.

² Beszédei: 367—368. 1.

³ Beszédei: 377. 1. 1844. okt. 7-én mondott első beszédéből.

Megjegyzendő, az a tétele a magyar jognak, hogy nem-nemes nem bírhat fekvőséget tulajdonul, csak Széchenyi fel-lépése előtt mintegy 100 évvel keletkezett. Werbőczy Hármaskönyve és a Corpus Juris mitsem tud róla. A III. Károly által újjáalakított királyi kúria joggyakorlata alakította ki, jogszabállyá emelvén azt a közfelfogást, hogy az ország jogainak egyedül a Szentkorona tagjai a részesei s ekként ebből kizárt mindenkit, aki az alkotmányos nemzetnek nem tagja. A nem-nemesek birtokképtelenségét így mindjárt 1. decisiójában — hibás szolgabírói ítéletre támaszkodván — kimondta. Ennek alapján azután megindultak minden — a nem-nemesek és a községek ellen — másik decisiójában ugyanis az incapacitas possessorii-t ezekre is kimondta — a perek, ha azok nemesi javak birtokában voltak.¹

Ha már így Széchenyi inkább vállalta a kockázatot, de a nemes birtokképességét mindenáron keresztül akarta vinni, igyekezett más téren biztosítani a nemzetiséget. így a honosításokat akarja megszorítani.² Hasonlóképen emiatt ellenzi a zsidók emancipációját, teljes egyenjogúsítását is. «E tekintetben tehát a liberalismus egyenesen a nemzetiség rovására történik, és ez nem vélekedés, mert apodictice szám szerint be lehet bizonyítani, hogy minden ilyféle kedvezés csorba a nemzetiségre nézve.» «Tehát annak, ki a nemzetiséget őszintén pártolja, lehetetlenség, hogy most oly elemnek, melynek több intelligentiája, több szorgalma van, a nemzetiség rovására kedvezéseket nyújtson.»³ Később azonban ő is kilátásba helyezi a nemzettestbe való felvételüket. A pestmegyei közgyűlésen mondott beszédében pedig többek között kitér arra, hogy a magyarság, mely az alkotmányt fenntartja, lassanként inkább-inkább eltűnik és a németek jutnak túlsúlyra. Sajátmagát kérdi, ha Pestet szemléli, vajjon Magyarországon van-e. Először magunkat kell megerősíteni, mielőtt másoknak koncessziókat

¹ L. Wenzel Gusztáv: Visszapillantás az előbbi magyar királyi Curiának 1724—1769-i működésére. Epést, 1875. 12—14. 1., ill. az egyes perek 14. s köv. 1.

² 1844 nov. 5-én tartott beszéde a felsőtábla ülésén. Beszédei: 444—445. 1.

³ Széchenyi Beszédei: 353—354. 1.

nyújtunk. Hogyha pedig a zsidóknak megadják az ingatlan bírasi képességet, nem tudja, milyen helyzetbe kerül az ország.¹ Lássuk már most, milyen formában kívánja ő megvalósítani a nemnemesek birtoklási jogát? A Stádiumban közölt reformtervezet IV. törvénye így hangzik: (Magyarországban mindenki bírhat ingó és ingatlan jószágot mint sajátot (jus proprietatis). Kifejtés. A magyar nemesember azonban, polgári és coionicalis funduson kívül, mindent ingyenben bír, a nemtelen pedig minden hold után a föld és fekvés mineműsége szerint eszten-dönként egy ezüst ötöst, hetest, vagy tízest fizet, vagy magát minden további adótul az által szabadítja örökre fel, hogy földeinek tizenkettődik részét köz adó alá veti».² Amint ebből a néhány sorból is kitűnik, mégsem gondol Széchenyi teljesen azonos birtoklási jogra, mely nemest és nemnemest egybefognak. Bizonyos kedvezést feltétlen kíván juttatni a nemességnek. A legelhibázottabb dolog azonban az, hogy idegeneknek is meg akarja adni a korlátlan jogot, hogy Magyarországon annyi földet vásárolhassanak, amennyit csak akarnak. Úgy látszik 1831-ben még nem gondolt arra a nagy veszélyre, mely az idegeneknek — javaslatának törvényre emelése esetére — feltétlen beálló Magyarországra-tódulása által a magyar nemzetiséget érni fogja, mely aggály pedig később már arra készítette, hogy az ősiség eltörléséről is lemondjon és megelégedjék csak annak módosításával. Nézzük tehát, kiket ért nemtelenek alatt, kiknek akarja megadni a jogot, hogy az ország földjét vásárolhassák? «Nemtelén nevezet alatt én itt ezen eset felvilágosítására a törvényink értelmét követvén a Világ minden emberét értem, egyet sem véve ki, a magyar nemesemberen kívül. S ez után azt javaslom, . . . hogy a nemtelen is bírhasson saját ingatlan tulajdont minden jussal és bátorsággal; s nemcsak egy, két, három s. a. t. sessiót, mint annál sokan megállnak, de az urasági allodiális földekből is annyit, amennyit akar. . . , amennyit szabad alku után megvásárlani képes.»³ A legszabadabb elvű fogalmazás: mindenki, bárhonnan származik is,

¹ 1839 ápr. 20-án. Széchenyi Naplója: V. k. 271. 1.

² Stádium: 31. 1.

³ Stádium: 123—124. 1.

bármilyen vallású, nemzetiségű, Magyarországon szerezhethet ingatlan tulajdont, és pedig hogy még növelje az aggodalmát — és pedig jogosan — sok konzervatív főúrnak — nyíltan kimondja, hogy amennyit csak akar korlátlanul. Ezt enyhíti azután a következő oldalon, de a hatást kétségtelenül tompítani nehezen tudja: «Nem mondom tehát, hogy a nemtelen is *bírjon* ingatlant, hanem hogy *bírhasson*. A törvény csak ez utolsót határozza el: azaz *ne parancsoljon*, hanem csak engedjen, a többit pedig bízza az időre s a szabad részekre». A törvény tehát permissiv jellegű és távol áll tőle — Széchenyi liberális szelleméhez híven — minden kényszerítés.¹ Meg kell azonban állapítani, hogy — bár itt Széchenyi igen messzire ment s javaslatát nem gondolta át úgy, mint máskor tenni szokta, mégis fenkölt jellem és nagy erkölcsi erő, bátorság kellett ahhoz, hogy 1831-ben arisztokrata léteire így merjen írni, akkor, mikor még a nemzet a Werbőczy-korból csak alig kezdett ébredezni s mindene nemesi kiváltsága volt, melynek fentmaradásában látta az ország létének egyedüli alapját. S javaslata indoklására a legnagyobb közgazdasági érveket hozza fel, miszerint «egy ország gazdagsága *ceteris paribus* azon idom szerint határozza el maga magát, mellyben az ország nagyobb vagy kisebb része közelebb, vagy távolabb áll a *proprietas* létéhez s viszont».⁸ «A tulajdon mindig jobban műveltetett s conserváltatott mint az idegen . . . annál gondosabban műveltetik s tartatik valami, akármi is. . . minél nagyobbban viseli magában az a tulajdonnak, a sajátjának természetét; s viszont annyival kevésb gond van rá, mint utánjárásra, mind becsben tartásra nézve, minél bitangabb az, vagy bitangabb szagú. Magyarországon pedig csak a legkisebb résznek van tulajdona; s ekép a legtöbb birtok, az aviticumtul lefelé a kamarai, örökös hagyományi — *fundationalis* — püspöki, apátsági jószágokon keresztül, a szántóvetőnek rövid időre, sőt esztendőről esztendőre kiadott *censualis*, vagy taksás földekig, kisebb vagy nagyobb mértékben általában véve, ha csalni nem akarjuk magunkat, mind bitang, vagy bitangabb.»³

¹ Stádium: 125. 1.

² Stádium: 97. 1.

³ Ugyanott 74—75. 1.

«Ha tehát azt akarjuk, hogy részint vetélkedés támadjon, a mi után a Magyar alacsony álláspontján pirulni fogna — s ezt ha többé nem tudná, mindennek vége lenne — részint mindenki a tagos határban a lelegelevenebb s álhatatosb munkásságra ébredjen fel, hozzuk azon dicső törvényt: hogy Hunniában minden szorgalmatos embert, a világnak akármilly részében lépett volna is az emberiség sorába, jutalmazhatja a Jus Proprietatis.»¹ Végül erre indította Széchenyit a jobbágyok iránti hála és megbecsülés is. Bennük látta azt a néposztályt — mint többször ki is jelentette, mely nemzetiségünket a köznemességgel együtt fenntartotta, melynek köszönhetjük, hogy nyelvünk még nem halott nyelv, hogy faji jellegünk nem veszett el.

Ezzel kapcsolatban sokan azzal vádolták, hogy ingyen, minden kártérítés nélkül akarja elvenni a nemesektől a jogos tulajdonukat, ami ellen ő több ízben is tiltakozik, mindannyiszor kifejtve, hogy «Én a Sajátot olly szentnek tartom, hogy . . . ha valaki azt javaslaná, hogy a magyar Nemesség, melyly a fejedelemmel összesen, a polgári telkeken kívül az egész országnak területét annyi századiul fogva közösen bírta, s most is bírja, arra szoríttassék, hogy örök jusát ingyen s minden aequivalens nélkül áldozza fel s veszítse el. . . legigazságtalanabbnak tartanám».² Hogy mennyiszor vethették ezt szemére, azt lehet következtetni abból is, hogy hány alkalommal tiltakozik ez ellen a teljesen alaptalan vád ellen. Más helyen pedig azt mondja, hogy ha ez egyszer megrázkódik, tudniillik az egyéni tulajdonrendszer, vagy felforgattatik, akkor anarchia és nyomorúság színhelye lesz az ország.³ Széchenyi tehát szabaddá akarta tenni a föld forgalmát, s résztletni benne az ország összes polgárát rendi különbség nélkül, de a tulajdon szentségének megtartása mellett. Egy Hitel-ellenes kézirat maró gúnnyal jegyzi meg Széchenyi politikájára: «Szállj le nemes, ülj fel paraszt».⁴ Egyesek attól féltek, hogy az egész ország hatalmi viszonyait meg akarja változtatni és a jobbágyságot a nemesek

¹ Stádium: 103. 1.

² Stádium: 124—125. 1.

³ Stádium: 256. 1.

⁴ Kazinczy levelezése: XXI. k. 346. 1.

ellen lázítani. Oly nézeteket hangoztat, «melyeknél fogva a parasztnak asztalára mindennap sült fácán fogna az égből repülni s az Urak üres tányérait paprikapor ellepni».¹ «Ezen munka, mellynek nagyobb a füstje, mint a lángja, nem egyéb, mint némelly Magyar Országi főbb Birtokosok s kiváló Mágnások ellen intézett Satyra, a Közjó előmozdítására, a Magyar Nemzet fel-emeltetésére, virágzóbb állapotban hozására törekedő Jószándék palástja alá bujtatva» . . . már szembetűnképpen a parasztságnak, jobbagyságnak szarvat ad, s mint egy utat mutat a Lázadásokra, azért az illyes Tanács nem érdemel egyebet, mint felsőbb hatalommal való zabolázást.² Kétségtelen, hogy a 40-es évektől kezdve reformpolitikájában egyre óvatosabb lett, sok radikális reformgondolatát lényegesen enyhíti, más alakba öltözteti. Eddig ő maga siet állandóan, mert Magyarország pillanatai drágák, percei meg vannak számolva, később pedig ugyanő kívánja a lassú, megfontolt haladást, így a közteherviselés gondolatát bármily hevesen propagálta is pályájának elején, amikor megvalósításra került a dolog, az 1847—48-i országgyűlésen halogatni akarta a döntést. Az 1847 nov. 27-én tartott kerületi ülésen ugyanis úgy nyilatkozik, hogy a tárgyat még kissé elő kell készíteni, s azt kívánja, hogy minél többen szóljanak hozzá, de még ma ne döntsék el, mert a fizetéstől mindennél jobban irtózik a magyar.³ Ugyanígy van az ösiséggel, melyet már nem egyenesen eltörölni, hanem csak lassan módosítani akar, sőt a magyar elem védelme céljából még a hitbizományt is fent szeretné tartani. Ezért általánossá válik a vád ellene, hogy a kormány embere lévén, reformpolitikáját is megfordította. Mások meg azzal állnak elő, hogy ő indította meg a reformmozgalmat, most azután nem tudja az egyre inkább elharapódzó lángokat megállítani. Tratter Jár György T. G. jelzés alatt a konzervatív párt érdekében írott cikkei élesen bírálják Széchenyit a Kelet Népe megjelenése után a Pesther Tageblattban közzétett Xéniákban. Azt mondja

¹ Pónori Thewrewk József: Hazafiúi Elmélkedések. 53. 1. 1833.

² Gróf Széchenyi István azon munkájának, melynek neve Hitel kivonása, csekély észre-vételekkel. Hitel: Fontes kiad. 683. és 690. 1.

³ Pesti Hírlap: 1847. évf., dec. 5-i szám.

róla, hogy a vakmerő bűvész felidézi a lelkeket, de fékezni rendszerint nem tudja; így opponál «némi» csupa dologtalan unalomból s aztán bámul a szapora sikeren. «Világ» volt a jelszó, a napnak hirdetője; ne neheztelj tehát, ha most éget s megperzsel.¹ A valóság pedig az, hogy Széchenyi egyrészt maga is meglepődve a nem várt felbuzduláson, másrészt látván, hogy a fellépése utáni reformmozgalom vezérei a kezdeményezőt radikalizmusban messze túlhaladják, s amikor nem csatlakozik hozzájuk, elvszegéssel vádolják, de legfőképpen pedig a belátás vezette politikájának bizonyos tempóváltoztatására, hogy a magyarság biztosítása az első szempont, melynek alárendelendő minden, akármilyen életbevágó reform is. Nagy ember volt, a népszerűséget mindig alá tudta rendelni a felsőbb érdekeknek, sőt ezek érdekében, szinte lehet mondani, többször tudatosan játszott a népszerűségét.

III.

Azonban Széchenyi nemcsak a jobbágyságot akarta felemelni, független önálló gazdákká tenni, hanem igyekezett a kismemességet is megóvni attól, hogy birtokainak teljes elaprózódásával elszegényedjék, mely folyamat pedig már akkor kezdődött. A jobbágyságban és a kismemességben látta a nemzet legnagyobb erejét, ezért igyekezett mindkettőt felvértetni minden lehetőséggel szemben. Ha a kismemesség elszegényedik, ez katasztrófálissá lehet a magyarságra is. «A nemesség irigylő a mágnásnak általánosan több vagyonát, s azt veti szemére: «Nem él hazájában, nem áldoz előmenetelére, elkülföldisedik s megveti a honi szokásokat sat.» De az irigység helyes ok-e a becsmérésre, gyűlöletre, s vájjon a mágnás tán oka a nemesség elszegényülésének s nem-e inkább a magyar Constitutio hiányai, melyek szerint a magyar nemes végtelenül szaporodik és végtelenül osztja vagyonát, a mi mathesisi szoros igazsággal *a végpusztulás napját előbb-utóbb ránk virrasztani kénytelen* Vagy más helyen így fejezi ki aggodalmát: «A kisebb Nemesség

¹ Ferenczy Zoltán: Bevezetés a Kelet Népéhez. 52. 1. Fontes kiadás.

² Hunnia: 12. 1.

nőttön nő s előrelátható: tíz nemesember jut majd majd egy sovány hold földre. Művészetet, kereskedést üzni éretlen büszksége nem engedi s méltósága ellen tartja, becsületesen, ügyesség s tudománnyal fáradozni vagyon után . . .» hazánk népi közt az elszegényült nemesi osztály az, melly honunk valódi hasznát, valódi kifejlését tekintve, már már legalantabb lépcsőn áll, s nagy része még a becsületből is kivetkezve, magára s a közjóra nézve semmi egyéb, mint teher, tán nemsokára átok?»² A fellépés fontosságát e tárgyban — amint ugyanitt írja — már régen látta, de nem tartotta az időt elég érettnek még a nyílt fellépésre. Ezen segíteni kötelességünk, mert bármily nehéz is ezt a folyamatot törvényes úton megállítani, annak következményei semmiesetre sem olyan veszélyesek, «mint a végnélküli vagyon-elDIRIBOLÁS szüleményeinek okvetlenül lenniök kell, mellyek elkerülhetetlenül végpusztulásra vezetik a magyar nemzet alkotmányos részét s így előbb-utóbb az egész magyar nemzetet is».³ Az 1832—36. évi országgyűlés a jobbágytelkek elaprózódásának meggátlására törvényileg intézkedik, de a nemesi birtokminimumot nem állapítja meg. Széchenyi a birtokminimumért való küzdelmet Pest megye közgyűlésén akarta megkezdeni. Ez a nagykiterjedésű vármegye közgyűléseit mindig a négy országos vásár alkalmával tartotta s így valószínűleg kis diéta volt egy-egy közgyűlés. Ezért lépett éppen itt fel Széchenyi eszméjével, de másrésről azért is, mert Pest megye a szabadelvűségben mindig előljárt, a reformokat mindig pártolta. Ezért is vette rendkívüli örömmel, mikor a nádorfőispán 1831. nov. 19-én kinevezte Pest megye táblabírájává s ezzel megnyíltak előtte Pest megye kapui, ami után régen vágyott. 1839-ben a közgyűlés az országgyűlési követeknek adandó utasítások elkészítésére bizottságot küldött ki, melynek Széchenyi is tagja volt s itt a bizottsági ülésen mondott beszédet a minimum mellett. Olyan törvényt kívánt, mely által meg lenne határozva, hogy a törvény után kötött házasságokból született nemesgyermek közt 50 holdon alóli ingatlan

¹ Világ: 73. 1.

² Széchenyi cikke a Társalkodó 1839. jún. 5-ik számában. 178. 1.

³ Ugyanott 178. 1.

osztály alá ne kerülhessen, hanem a legöregebbik testvér, vagy ha ez nem hajlandó, akkor másik a többit becsértékben elégitse ki, s egyé legyen az egész ingatlan. A többi testvér pedig katonai, kereskedői, papi, iparosi stb. pályán keressék boldogulásukat» Széchenyi nem ragaszkodott az 50 holdhoz, sőt eredetileg csak 30 holdat kívánt, de a bizottság emelte fel 50-re. Nem a mennyiség a fontos, hanem az elv, melyet a gyakorlatban úgy is lehetne megvalósítani, hogy az északi megyékben 20, Bácsban 50 hold lenne a minimum. Ez a javaslat pedig csak azokra vonatkozik. «kik nemcsak nem élnek, de még anyjok méhében sincsenek» Tehát a már szerzett jogot mindenképen tiszteletben óhajtja tartani. A választmány lelkesen magáévá tette Széchenyi eszméjét, azonban a közgyűlésen éppen azok buktatták meg, akiknek érdekét szolgálta volna. Sokan ugyanis — amint maga Széchenyi írja cikkében — népszerűség-hajhászból azt hitték el, hogy az ő célja «a birtoktalan nemes megfosztani nemesi jogátul». Védte a minimum eszméjét Fényes Elek, Fogarassy, Szegedy és Ballá Károly, aki azonban már mindjárt meg akarja szabni a nemesi birtok maximumát is. A kisebb nemesség — amint Széchenyi maga panasolja cikkében — javaslata miatt az ablakon akarta kidobni. De talán nem is lett volna rajta áldás, mert hiszen minden egyes osztály alkalmával a birtokba kerülő kölcsönnel terhelte volna meg az osztályosok kifizetése céljából. Ez volt a nagy reformátor egyetlen magánjogi reformgondolata, mely idővel nem valósult meg s talán nem is indokolatlanul. Széchenyinek tehát minden terve odairányult, hogy a földbirtokot felszabadítsa s valóságos tulajdonává tegye a jogosultnak, miről eddig, míg az ősiség és fiskalitás fentállott, nem lehetett szó sem. Meg akarta tehát adni a teljesen szabad rendelkezési jogot mind élők között, mind halálesetre. A tulajdonnak azonban mégis ismerte bizonyos közérdekű korlátozásait. Ilyen volt az előbb említett birtokminimum is, mely azonban minden igyekezete mellett sem lett jogszabállyá. De kívánta

¹ L. erre vonatkozóan Fáy András: gróf Széchenyi István pest-megyei működése. Budapesti Szemle, 1862. évf. 88—111. 1. Széchenyi cikkét a Társalkodóban: 1839. évi 91. sz.; Széchenyi naplója: 1839 febr. 26., márc. 3. és 30.

a tulajdonnak más közérdekű korlátozását: így pl. a kisajátítás törvénybeiktatását. Kardot rántott tehát e mellett az elv mellett is, mit azonban saját működésének idejében csak egyes részletkérdésekben sikerült elérnie: a közlekedés, a Lánchíd javára.¹ A legnagyobb magyar olyan tüzzel-vassal, olyan lelkesedéssel és energiával dolgozott és küzdött az ősiség ellen, hogy — amit más tárgyban sohasem tett — 1842-ben eltörlési törvényjavaslatot dolgozott ki Lissoványi és Fabriczy közreműködésével, a nádor és az országbíró tudtával.² A birtokforgalom és a felette való rendelkezés szabadságát tartotta közgazdasági szempontból a nemzet egyik életkérdésének. S bár így minden erővel küzdött a birtok megkötöttsége ellen, mégis (s ez talán a legnagyobb következetlenség Széchenyi egész működésében) a hitbizományokat fent akarta tartani, amely jogintézmény pedig az ősiségnél is fokozottabb mérvű kötöttséget jelentett. Az egyébként rendszerint annyira következetes politikus támadta a kevesebbet, de védte a többet. Sürgette a földbirtoknak a fölszabadtatását a középkori bilincsektől, s amikor az eszme nehéz küzdelem után végre elismerésre talált, csak a gyakorlatban kellett volna érvényesíteni, Széchenyi a fokozott ősiségét, a hitbizományi rendszert bizonyos korlátozásokkal fent akarta tartani. Ennek a legfőbb oka pedig az, hogy ő a magyarságot féltette a beözönlő idegenektől. Ha a hitbizományi kötelék akadályozza a birtok szabad forgalmát, akkor mégsem lesz olyan könnyű belőle a nemest kiforgatni. Azonban nem egészen kielégítő indok ez sem, hiszen — akkor még különösen — csak kizárólag a legnagyobb birtokok voltak hitbizományilag megkötve s mikor Széchenyi csak ezekre nézve tervezett a beözönlés ellen ellenintézkedést, azzal látszólag azt árulta el, hogy csak a nagybirtok és a nagybirtokos fekszik szívéen, amely nagybirtok pedig nincs is jórészt sem olyan arányban magyar kézen, mint a közép- és kisbirtok. Ezzel szemben a köznemesség kezében levő tiszta magyar föld ilyen irányú megvédésére semmit sem tett, — eltekintve a minimumkísérlettől, mely azonban

¹ Napló: 1836. ápr. 25.

² Napló: 1842 márc. 28. és 30.; 1842 ápr. 8., május 31. és jún. 1. és 3.; Vécsey Tamás: Széchenyi és a magyar magánjog. 16. 1.

nem elidegenítési és terhelési tilalom, hanem csak az oszthatatlanság tilalma akart lenni. Igaz, az 1823: L. t.-c. megengedte a köznemesnek is a hitbizomány alapítását, de egy-két kivételtől eltekintve ezek nem éltek vele. A köznemesség, a magyarság hangulatát nagyszerűen kifejezte Pest megye közgyűlése, mely még a minimum javaslat tárgyalásakor azt leginkább azzal az érveléssel vetette el, hogy nem lehet a gyermekek között különbséget tenni, egyiknek biztosítani csak az egész örökséget. Az 1847 dec. 9-én tartott kerületi ülésen kétszer is beszédet tartott az ösiség kérdésében, s hogy itt is egyik alapgondolata, illetőleg célja volt a hitbizomány védelme, bizonyítja naplójának megfelelő helye: «Ich redet 2-mal wegen Fidei Commisse — Majorate . . . ; und ich finde auf kein grosses Hinderniss b)¹ Ugyanekkor kifejti, hogy a nemzetiséget még incolatusi törvény s abszentizmus adó által sem látja eléggé biztosítva; nemzetiségünk még korántsem oly erős, hogy minden viharral dacolhasson; elhervadt s új életre csak most üdült növény az, melyet atyai s anyai gonddal kell ápolni, hogy újra el ne fonnyadjon. Ha francia vagy német volna, nem lenne ily aggodalma, de magyar létére talán még a hitbizományok fenntartására is reá állana, mintsem a magyar nemzetiségnek ártson.² Jóval korábban, 1844 október 7-én tartott második beszédében a felsőtáblán így nyilatkozik: «Lesznek talán némi nehézségek a majorátusokat illetőleg, ezt tagadni nem lehet, de itt is segíthetni a dolgon; megvallom, hogy én nagy barátja vagyok a majorátusoknak, a nemzetiség érdekében; de nem oly majorátusnak, melly az országnak harmincadrészét teszi, ami ismét egy oly túlság, mely talán több kárt hajt, mint hasznot. Ezeknek barátja nem vagyok, és e részben könnyen el lehetne rendelni, hogy egy megyében csak egyharmada, vagy fele, vagy tizede lehessen majorátus, a többit pedig eladni lehessem).³ 1847 decemberében akkor vetődik fel benne erősebben ez a gondolat, amikor a követek egy jó része az úti possidetis mellett nyilatkozik: így pl. Bükk Zsigmond borsodi, Papszász L.

¹ Naplója: VI. k. 690. 1.

² Beszédei: 558—559. 1.

³ Beszédei: 371. 1.

bihari követ, s a hangulat általában ilyen volt. Ekkor nyilatkoztatja ki, hogy bár a majorátust esztelen skandalumnak tartja, mégis nem tudja, nem kellene-e fenntartani a nemzetiség megtartása, biztosítása céljából. De kétségkívül volt még egy másik hasonló súlyú indoka, amiért fent akarta tartani a hitbizományokat, ez pedig fontos politikai elv volt. Amint ugyanis 1847 felé az alsótábla túlsúlya a felsőtáblával szemben oly mértékben kezdett kidomborodni, hogy a demokrácia túlzásai ellen Széchenyi csakis erős, tekintélyes felsőtáblában gondolt ellenszert találni, felmerült a gondolat, hogy a hitbizományok fenntartása lenne-e az e felé a cél felé vezető legbiztosabb és legkönnyebb út. Terve az volt, hogy az alsótábla reformjával, megerősödésével kapcsolatban a mágnások táblájának koordinációját biztosítsa, úgy hogy megfelelő számú hitbizomány továbbra is fentmaradjon és a felsőtábla, mint Angliában; főleg ezekre a hitbizományokra legyen felépítve.¹

Széchenyi földbirtokpolitikájában a következő stáció a korona háramlási jogának, a fiskalitásnak megszüntetése volt. A Stádiumban megírt reformtervezet III. törvénye így hangzik: «A magszakadásból származó fiscalítások örökre megszűnnek. Kifejtés. Minden birtoknak más kézre átmenetelével azonban, legyen az akár vétel, akár successio, akár testamentum, akár ajándék s. a. t. a jószágnak törvényes becse után egy percent fizettetik a kormány kincstárába, és senki sem léphet jószága teljes birtokába mindaddig, míg ezen említett laudemiumot a kormánynak le nem teszi, vagy az iránt elég bátorságot elő nem mutat».² Hogy milyen fontosnak tartotta Széchenyi ezt is, mutatja az, hogy 1830 október 29-én a nádor előtt hazafias céljai között — mivel krízisek előtt állunk — a fiskalitás eltörlését is említette többek között.³ Az 1%-os átruházási, illetőleg örökösödési illeték magában is nagy jövedelmet jelentett volna a fiskusnak akkor, amikor — Gosztonyi szerint — már csak tulaj donképen akkor szállnak a koronára vissza a magvaszakadt

¹ L. Éber Antal: Széchenyi gazdaságpolitikája. 109. 1. — Falk Miksa: Széchenyi István gróf és kora: 137—138. 1.

² Stádium: 30—31. 1.

³ Naplója: IV. k. 148. 1.

nemesi javak, amikor éppen valaki az öröklésre nem jogosult rokonok közül megtartani nem akarja.¹ «Másképp valóságos és teljes tulajdon csak akkor volna igazán, amikor az ősiség eltörlésével, a nemnemesek birtoklási jogának törvénybeiktatásával meginduló folyamatot befejezi a fiskalizáció eltörlése. Ezáltal a birtokok becsértéke legalábbis felével nő. A fejedelem a nemzeti tőkének felénnyel való nagyobbodása által, tehát ötven perccel gazdagodik, és éppen ezen idomzathoz képest nő erőben s hatalomban, de csak indirecte s lassanként; a Laudemium a jószágok tiszta becsé után directe s tüstént 1 perccel nyer, mi által a többi felszámíthatatlan indirect hasznok mellett még directe is sokkal több jövedelme kerekednék, mint most már jár a Fiscalizációnak.»² Haszon tehát mindenkire: az egyesre, mert ingatlanának értéke felével nő, és mert ezáltal szabad tulajdonra tesz szert; a nemzetre, mert a nemzeti vagyon megduplázódik értékben; a kincstárra, mert annak bevételei is lényegesen növekednek általa.

IV.

Röviden vázolt földbirtokpolitikáját Széchenyi a termelés egész rendszerének, az egész mezőgazdasági üzemnek az átalakításával akarta betetőzni. Mindenekelőtt a jobbágy-földesúri viszonyt akarta gyökeresen átalakítani. «Sok azt gondolja, hogy a földesúr jobbágya ellenében úgy áll, mint két kártyás egymás ellen, kiknek egyedül egyike nyer s éppen csak annyit nyerhet, mennyit a másik vesz. Ezen hibás előítélet többnyire mindenütt a két felekezet közt annyi hiedelmetlenséget szül, hogy földesúr s jobbágy közt barátságos egyezés hazánkban valóban csuda.»³ Széchenyi pedig éppen azt bizonyítja munkáiban, hogy a jobbágyon való segítség a földesúrnak is érdeke, mert csakis akkor megy jól a gazdának, ha a paraszt is boldogul. «Már a magyar Nemes ezen szeretetre méltó házitársat (t. i. a szerencsét, vagy a megelégedést) — csekély tapasztal-

¹ Ma már a korona visszaszállási jogánál úgy áll, hogy a valóságban csak akkor boldogulhat a legvilágosabb esetben is, ha a birtokos jószántából enged.» Gosztonyi 38. 1.

² Stádium: 95—97. 1.

³ Hitel: Fontes kiadás. 352. 1.

lásom s ítéletem szerint — legbizonyosabban találja fel a hű jobbágyság, előretörekedő hazafiság s minden földije magasb felemelésére magán erőt vevő eszközlesekben s áldozatokban.»¹ Már 1826-ban észrevette, hogy az udvar törekvése az elmúlt évtizedekben arra irányult, hogy a parasztságot és a nemességet egymástól eltávolítsa. «Az osztrák kormány 1790 óta azt a rendszert követi, hogy a nemességet és a parasztságot különválassza. Meglehetősen haladott ebben, míg mi szépen aludtunk, némelyek még most is alusznak, — s egész szívből derekasan meggyűlöltük egymást.»² Már a bécsi udvar törekvései is arra készítetik, hogy egyengesse a jobbágy-földesúri viszony megfelelő kialakulását. A jobbágykérdésben először 1827 dec. 26-án szóla) fel a főrendek ülésén: «Lelkem esmérete azt hozza magával, hogy minden okoskodást elmellőzván, esmérve jobbágymaim sorsát, azon könnyíteni kötelességemnek tartsam s ezt kell minden földesúrnak tenni. A mi jót pedig ma lehet tenni, azt ne halasszuk holnapra».³ A földesurak a jövedelmezőbb állattenyésztés érdekében, mely nagykiterjedésű legelőket tett szükségessé, különböző szabályozási műveletek által egyre növelni akarták allodiális területeiket. E folyamat ellen az udvar mindenkor minden lehetséges eszközzel harcolt. Széchenyi a Hitelben kiemeli, hogy az udvar a szegény jobbágy védelmezője. Illetékes udvari körök már régóta észrevették, hogy minden ily művelet következtében az adózás alá vetett urbáriális föld területe csökken és az adóköteles réteg szegényedik el. Ezért a Hitelben a legelők elkülönítését, a faizás stb. szabályozását sürgeti. Bár a magyar jobbágy viszonya földesúrához lényegesen jobb volt, mint az osztrák örökös tartományokban,⁴ azért nálunk is bizalmatlan a jobbágy földesúrával szemben, ezért fél a jobbágyság pl. a legelők felosztásától is, mert az uraságok a jobbágyok kára által keresik jövedelmeiknek felemelését.⁵ Már pedig «ha elég érett az országnak szinte minden terhét annyi

¹Hitel: Fontes kiadás. 353. 1.

²Zichy Antal: Gróf Széchenyi István naplói: 186. 1. 1884.

³Széchenyi Beszédei: 37. 1.

⁴Disharmonie und Blindheit. Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka: I. k. 624. 1.

⁵Széchenyi Levelezése: 107. 1.

századoktul fogva viselni, — ... akkor minden kétségen kívül a polgári létre is elég érett már, s ha valóban nem lenne arra eléggé kifejtve, . . . akkor minden szégyen csak azokra háramlanék, kik . . . fogva tartották a közértelmet, melly egy országnak egyedüli boldogság-elve;»¹ A jobbágy munkaszolgáltatását bérmunkává akarta átalakítani, mert a mostani robot és kilenced mellett nagy munkaerő vész kárba. A terményszolgáltatás helyére, mely a paraszt szorgalmát veszélyezteti, minthogy ez hányadszolgáltatás, a pénzzel való földbérllet mellett foglal állást.² Szerinte a robotra, dézsmára és kilencedre alapított termelési rendszer nemcsak hogy igazságtalan, de a termelés improduktivitásának fokozására nagyszerűbb és hatásosabb rendszert el sem tud képzelni. Annyi azonban bizonyos, hogy az akkori naturálgazdaság uralma idején ez volt az egyedül lehetséges módon szabályozott kapcsolat jobbágy és földesúr között. A földesúrnak saját kezelésű földje számára munkaerőre, illetőleg saját háztartása számára terményre volt szüksége. Mindezekért nem adhat pénzt abban a korban, mikor a pénzforgalom olyan korlátozott volt, s naturálgazdasági forma uralkodott mindenütt. Ugyancsak a pénzforgalom hiánya az oka annak, hogy a paraszt nemigen adhat pénzt földjéért, s évi bért sem fizethet annak bérléséért, de cserében rendelkezésre bocsáthatja a földesúr részére azért a földért, melyet használ, munkaerejének és termésének egy részét. A XIX. század elején egy jogi és közgazdasági írónk így határozta meg klasszikusan a jobbágy-földesúri viszonyt: «A Jobbágyság a mi Hazánkban a Haza gazdálkodása szerint felállított olly Szerződés, melly szerint egy részről a Földes-Úr köteleztetik a Föld népének, az élelemre megkívántató elégséges Föld, Rét, Legelő, Házhely és Faj észásnak a szabott mérték szerint minden pénz nélkül való kiadására: más részről pedig a Jobbágyok is, ezen haszonvételekért bizonyos Rendtartás, és Urbariomi tartozás alá rekesztetnek».³ Tehát bár Széchenyinek igaza van, amikor korholja ezt a rendszert, szemére vetve, hogy a robot miatt leg-

¹ Stádium: 117. 1.

² Világ: 89. 1.

³ Nagyváthy János: Magyar Gazdatiszt, 1921. 118. 1.

kevesebb egyharmad munkateljesítmény vész el, amely körülbelül 10 millió napszámmal egyenlő,¹ hogy a jobbágyot éppen nem biztatja a többtermelésre, mert tartozásai nem fix meghatározott szolgáltatásra, hanem a termés hányadára vonatkoznak; hogy a kilenced nemcsak nálunk volt Nagy Lajosig ismeretlen, hanem a nyugati államokban is csak elvétve s akkor is csak az egyház javára állott fenn; hogy a dézsma pedig nem valóságos tizedet jelentett, mert volt olyan dézsma is, amely valósággal a jövedelem $\frac{1}{8}$ -ad, $\frac{1}{5}$ -öd, sőt volt eset, hogy $\frac{1}{2}$, részét is tette, mégis megjegyzendő, hogy nem volt tekintettel a körülményekre, a divatozó naturálgazdaságra, mely más gazdálkodási módot nem is engedett volna. Tény azonban az, hogy az általa javasolt új gazdasági berendezkedéshez ez már egyáltalában nem illett volna; fejlett hitel és nagy pénzforgalom mellett ennek az egész rendszernek önmagától ki kell küszöbölődnie. Módot kell tehát adnia a jobbágyoknak, hogy földesurával *szabad egyezkedés formájában váltsa meg ezeket a tartozásokat*, mert kárpótlás nélkül elvenni ezeket szintén nem szabad. Pedig kortársai, még a kiváló gróf Dessewffy József is Taglatában azzal gyanúsítja Széchenyit, hogy kárpótlás nélkül akarja a jobbágyi munkaerőtől és szolgáltatástól megfosztani a nemest.² Széchenyinek azonban ez eszébe sem jutott. «Kárpótlás nélkül a Dézmát, Robotot sat. eltörlení legnagyobb — s hozzá teszem — szinte mennybe kiáltó igaztalanság lenne; mert mindenkinek királytul koldusig, Végzés által nyert sajátját szentnek tartom s úgyszólván rablásnak ítélném, ha egy szabad magyar birtokos, kinek — mint sokat tudok — szinte semmi egyebe nincs Dézmán, Roboton sat. kívül, mindenibül kivetkeztetnék».³ Egyben szeméretre veti Dessewffynek, «hogy Te mentél tovább mint én, mert Te a birtokost a robot s tizedváltásra kinszeríteni is akard, midőn én tanácsosnak tartom az egyezést szabadon hagyni a részeknek».⁴

«Mind fejedelmi erő, mind az országi bátorság, mind a földesurasági boldog lét mindaddig semmi egyéb, mint hamisan

¹ Hitel: Fontes kiadás. 349. 1.

² Dessewffy József: Taglatat. Fontes kiadás. 564. 1.

³ Világ: 136—137. 1.

⁴ Ugyanott.

kecsegtető szerencsétlen illusio, míg az ország legszámosbinak léte nem erős, nem bátor s nem boldog»,¹ s «A kormánynak mint birtokosoknak ereje, jól- és bátor-léte nemcsak egyeztethető a nép erejével, jól- és bátor létével; hanem olly szoros összefüggésben van vele . . . hogy e nélkül az nem is lehető».² «A nemzet nagysága, boldogsága, mindig csak magában a nemzetben rejtezik s hol már nemzet van, ott annak belső kifejtése mindennek sarkalattja; hol pedig még nemzet nincs, s csak egy kis része pór nép, ott legis legelső a nemzetisítés, t. i. Minden Lakosnak az emberiség közös jusaiba juttatása.»³ S legyen csak a magyar jobbágy örökös tulajdonososa földjének, vagy legalább ne kelljen ilyen módon kiszolgáltatnia munkaerejét földesurának, sokkal jobban fog az produkálni, mint bármely más nemzetiség, mely hazánk határai között él, «azon számos kiseded nemzetiség közt, mint a Tót, Oláh, Sváb s. a. t., egyben sincs félig is annyi erő, mint az eredet Magyarban. Igaz: a Sváb, s még tán a Tót is munkásabb mint ő; de éppen ezen dologtalansága, ezen komolysága, melly szerint ő még Magyaroktul is . . . legrosszabb földművelőnek tartatik, előttem bizonyos jel, hogy ő nem azért henyélő, mivel tunya, hanem mivel fáradozásra férfias öntudat ja után nincs elég ok. Adjatok neki csak elég ingert, t. i. tulajdoni just, s ne kételkedetek, hátra hagyja ő még mezei dolgokban is országotok minden egyéb kevert s korcs coloniáit».⁴ Széchenyi politikája tehát ezek szerint elsősorban nem a minél több munka, hanem a jól elrendelt munka, szóval az ész a nemzeti gazdaság talpköve.⁵ Fel is teszi a kérdést arisztokrata társainak: «valljon, ha parasztok volnánk, dolgoznánk-e robotban olly jobbra s balra tekintő szorgalommal, mintha valamelly bizonyos pénzért folytatnók munkánkat, mellyet tetszésünk szerint hat, vagy tizenhat nap alatt végezhethnénk?»⁶ Íme tehát előttünk áll Széchenyi egész termelési

¹ Stádium: 39. 1.

² Ugyanott 42. 1.

³ Stádium: 68. 1.

⁴ Stádium: 119. — Ez az idézet ugyanis részlet az angol Irwinggel való képzetes beszélgetésből.

⁵ Éber: 78. 1.

⁶ Hítel: Fontes kiadás. 350. 1.

politikája. A jobbágy munkaszolgáltatását, minthogy ezt a teljesítményt fokozni akarta, bérmunkává akarta átalakítani, mert így a nagy munkaerőpocsékolást megszüntetjük. A terményszolgáltatás helyett, mely a paraszt szorgalmát veszélyezteti, a pénzzel való földbérlés mellett foglal állást s mindezt betetőzni kívánja azzal, hogy a jobbágy maga is bírjon földet. Egykorú író azonban nagyon zokon vette Széchenyitől, hogy — bár a Hittelben a robot eltörlése mellett nyilatkozott, de midőn annak törvényhozási eltörléséről volt szó, a nagy reformátor mégis konokul hallgatott és az eszme diadala végett nem vetette latba még ekkor is nagy tekintélyét és mindenki által elismert tudását.¹ Ennek oka pedig már valószínűleg a Kossutthal folytatott ádáz politikai küzdelem volt, melyből nemzetünkre annyi hátrány származott.²

V.

Ez volt az a keret, melybe Széchenyi az ország anyagi kifejlődését kívánta beleépíteni. (Oly egységes, egész rendszer, melyet csak hozzá hasonló zseni tudott alkotni.) Az előadottak alkotják reformátori működésének gerincét, amely mellett természetesen figyelme kiterjedt a birtokpolitika egyéb, aktuális kérdéseire és melyek azonban a jogi szabályozással már kapcsolatban nem állottak. Munkára buzdította honfitársait, nemest, nemnemest egyaránt. Ismerjék meg, mijök van s mit hogyan kell művelni, kezelni. Ne gazdálkodjék az alföldi gazda úgy, mintha földje valahol a Felvidéken lenne és fordítva. Törekedjenek mindig a legnagyobb haszonra, mert az igazi vagyon nem a föld, hanem annak jövedelmezősége. Olyan növényt termeljenek, melyet a legnagyobb sikerrel, a legjobb áron el lehet adni. Nevel az okszerű állattenyésztésre, juh-, lótenyésztésre, selyemhernyótenyésztésre, amelyeknek nagy gazdasági hasznuk lehet. Törekedjenek az értékesítési kérdések megoldására, melybe beletartozik a jó közlekedési útvonal stb.

¹ Pócsi Zombath: Széchenyi viszonya az 1848-i átalakuláshoz. 32. l.

² A robot, dézsma, kilenced kárpótlás melletti eltörlésére s az érdekelték szabad megegyezésére. L. Világ: 136—137. l.

Méltán felmerül a kérdés, hogy mi lehetett Széchenyi belső indítéka hatalmas földbirtokpolitikai programjának megfogalmazásánál, valamint az érte való küzdelemben. Annyian és olyan különbözően fejtegették pro és kontra ezt a kérdést, hogy nem árt erre néhány szóval kitérni. Voltak, akik minden lépésében az önző motívumot keresték, éspedig saját kortársai. A telekdíjjal kapcsolatban felveendő kölcsönről azt mondták, azért fontos, hogy az eladósodott arisztokráciát a nemesség filléreire húzza ki a sárból. A hitellel, a nemnemesek birtokképességének elismertetésével kapcsolatban is önző arisztokráciának tartották politikai ellenesei, akinek célja az arisztokrácia érdekeinek szolgálása akár a kisnemesség érdekeinek kiszolgáltatásával is. Az érvek között kétségtelenül szerepel egy opportunistá elgondolás is, de talán bátran állíthatjuk, ez játszik a legkisebb szerepet. Inkább fegyver ez az arisztokrácia és a nemesség azon része ellen, mely hihetetlen maradiságában nem látja be a minden téren való reformálás szükségességét. Ez pedig az a gondolat, ha mi most nem csináljuk, úgyis eljő az idő, amikor a nép nem fogja tőlünk kérdezni a hogyan és miként-et. A leghatásosabban ezt naplójában fejezte ki; 1830 dec. 15-én a lengyel szabadságharc hatása alatt nálunk is a jobbagység s a kisnemesség felkelésétől félt. «In der Zukunft sehe ich, oder dass das Land blühen wird, oder wir von den Bauern und den (!) kleinen Adél erschlagen. Der kleine Ader wird sich mit den Bauern gegen den reichen Gutbesitzer allieren, machen wir zur rechten Zeit keine Concessionen.»¹ Mondhatni, ez állandóan visszatérő gondolat munkáiban is. Félti hazája nagynehezen megteremtett reformútját a szélsőségesek izgatásától egyrészt, másrészt pedig a parasztságtól és kisnemességtől, akik a közép- és főnemesben csak az ő ellenfelüket, sőt sokszor csak ellenségüket látják. A gondolkozó nép megnyugtatása, a nemtelenek birtokhoz juttatása, a jus proprietatis, valamint az ősiség eltörlése stb. révén életkérdés, mert a nép «gátokat tör, ha azok előtte jó s emberséges szívűleg meg nem nyitvatnak».² «Hazánk — s mit akarjuk esztelenül tagadni, vagy legsajnosb saját

¹ Naplója: IV. k. 168. 1.

² Stádium: 145. 1.

kárunkra fejünkől kiverni, már nagyon is felébredt. S így legfőképp nemes igazság érzetből s aztán önbátorság kedvéért legyen Hunniában örök díszünkre — mert önként eszközöljük s nem kinszerítve — elhatározva a törvény előtti egyenlőség.»¹ De egy más hasonló veszély is fenyegeti a nemzetet, ha idejében nem hajlandó a népnek megadni a kívánt jogokat, s ez oly indok, melyet korában még mások nem vettek észre, vagy legalább is ennek hangot adni nem nagyon mertek. Ez pedig, hogy az udvar segíti a jobbagyságot, az harcol ki neki a nemessel szemben minden engedményt, mely eljárással azokat a nemesség ellen kijátssza, a jobbagyság pedig mit sem sejtve az udvar karjai közé veti magát. A magyarság ilyen kettéválasztása pedig — hisz úgylis oly kevesen vagyunk — kimondhatatlan következményekkel járhat. «S mindaddig, míg magunk saját akaratunk s szabad odajárulásunk következésében szoros politikai törvényeket nem állítunk, mellyek után úgy fénylenek a magyar nemesség becsülete, mint a homály talán kristál, mindaddig nemcsak nagy súlya nem lesz, de nem is lehet szavaink s felírásainknak, hanem azon veszélynek is ki leszünk örökké téve, hogy *valaki más pótolja ebéli fogyatkozásinkat ki.*»²

Egy másik indító ok volt feltétlenül a szociális szempont, mert bár nem tagadhatni, hogy Széchenyi több szempontból tényleg vérbeli arisztokrata volt, de bizonyos az, hogy annak több hibájától, szűklátásától menten. Belátta, hogy a demokratikus áramlatok az eddigi patriarchális berendezésen változtatni fognak előbb, vagy utóbb, tehát jobb, ha magunk jószántából csináljuk meg. De mélyen átérezte a jobbagyok sokszor tényleg szörnyű helyzetét, szegénységét, elnyomottságát is, s ezen segíteni legfőbb kötelességének tartotta. így született arisztokrata létére is feltűnt neki a jövedelem- és vagyoneeloszlás igazságtalansága, hogy «Vannak köztünk — gondolná-e az ember —, kik Magyarországnak 500-ik, de olyanok is, kik hazánk 100-ad részét bírják, sőt még olly dúsak is, ha minden erdőt, homok-sivatagot, mocsárt, havast és szigeteket, mellyek a világon vannak felszámolunk is, kik az egész földkerék 17.000-ik

¹ Ugyanott 146. 1.

² Stádium: 211. 1.

Európa 1100-ik, az Austriai Birodalom 86-ik és szegény jó anyaföldünk 36-ik részének urai»!¹ Amikor a hitbizományok fenntartását szükségesnek vallja, akkor is mindjárt hozzáteszi, hogy az ország harmincadrészét magábanfoglaló hitbizományoknak ő sem barátja. Ez a nagy vagyoni különbség vitte arra, hogy nyíltan bevallott programjának egyik pontja éppen «birtokink józanabb felosztása» volt.² Természetes, hogy nem kell itten földosztási kísérletre, vagy fenyegetésre gondolni, hiszen éppen ő volt az, aki írásaiban annyira kárhóztatta Kossuth és követői politikáját, akik az éhes népet földosztással akarják kielégíteni. Ez nála csak a már említett reformokat jelentette, többet semmiesetre sem. De ennyi is elég annak a vádnak a megcáfolására, hogy az eladósodott arisztokráciát pártolja, dédelgeti és érdekeit szem előtt tartja. A familiák konzervációjával kapcsolatosan ő maga felteszi a kérdést, hogy «a közjóra nézve illy (t. i. a végletekig eladósodott, külföldieskedő) familiák conservatiója szükséges-e, hasznos-e? Én azt hiszem, lételek se nem szükséges, se nem hasznos, s egész becsek csak ama képzeletben áll, melly a régi nemzetségeket a korona drágaköveivé varázsolja».³ Sajátmaga a legnagyobb mértékben megcáfolja, hogy bármilyen osztályérendéért, vagy szűkebb családok érdekéért harcolt volna. Bármennyire is ellene volt Széchenyi az ország tekintélyes hányadát tevő latifundiumoknak, mégsem bántotta, sőt szinte észrevehetően került a katolikus egyház kezében levő óriási birtokkomplexumok rendezésének kérdésébe. 1843–44-i országgyűlésen ez a tárgy heves vitákra és éles kitérőkre adott okot, Széchenyi mégis hallgatag maradt s óvakodott a kérdés bármilyen formában való érintésétől.

De a legfőbb indíték minden reformjában a haszon, és pedig a közhaszon, mely azonban az egyedre is áldásos. Számtalanszor ismétlődő gondolata, hogy az összeség csak úgy lehet boldog, ha annak minden egyes egyede megtalálja a maga kenyerét, hiszen Magyarország elég nagy, határai között ennyi ember jómódban élhet. S viszont fordítva is áll: az összeség boldog-

¹Hitel: Fontes kiadás: 457. 1.

²Éppen csak érinti. Világ: 104. 1.

³Hitel: Fontes kiadás. 438. 1.

sága nélkül az egyéni boldogság is múló valami. Ha tehát magunk is gazdagodni, anyagilag függetlenek akarunk lenni, akkor adjuk meg a módját annak, hogy az alsóbb népréteg is az lehessen, mert míg ő nyomorult viskóban, hetenkint sem látva húst, tengeti életét, addig a felsőbb osztályok sem lehetnek gazdagabbak, mert előrehaladásuk emezek munkájától függ. Az önhaszon kérdése, mely önhaszon azonban mindig a közhaszonnak a függvénye, a leghatalmasabb rúgó minden cselekvésében. Do ut des, az áldozatért azonnal megadja a koncessziót is.

Ha azt vizsgáljuk, mennyiben volt igaza, mennyiben váltak valóra aggályai, akkor pedig éppen igazat kell adnunk. Széchenyi mindenekelőtt a nemzetiségét, a magyar fajt féltette az idegen inváziótól. Fellépése első éveiben figyelme nem akadt meg ezen a problémán, később azonban annál többet foglalkoztatta. Emiatt húzódozott közéleti pályájának utolsó éveiben minden gyökeres reformtól, emiatt kívánt óvatos politikát az ősiség kérdésében, ezért akarta a hitbizományokat is fenntartani, a minimum kérdését rendezni az alsóbb nemesség körében. Mert ha egyszer kicsúszik a föld a magyarság kezéből, ez végveszélyt jelenthet. Ezért nem üdvözölte örömmel az uti popsidetis-t sem. S ha a következményeket tekintjük, el kell ismerni, hogy teljesen igaza is volt. Sajnos, az abszolutizmustól a világháborúig terjedő korszak megmutatta, hogy nem lett volna szabad az ősiségét anélkül eltörölni, hogy a magyarság érdekeinek megóvására előbb megfelelő intézkedések ne történtek volna. Mindenütt és a magyarság minden rétege alatt meginog a föld. Az átalakulás olyan áldozatokat kívánt éppen a magyar elemtől, hogy felmerül a kérdés, nem volt-e az abszolutizmus intézkedésében több kár, mint haszon? A pénzzel nem rendelkező közép- és nagybirtokos magyarság egyre-másra kénytelen birtokait eladni, annyira előkészítés nélkül köszönt be az új éra, földjeiért pedig megfelelő kárpótlást nem kapott. S a magyar kézből kicsúszó birtokok vevői nem magyarok, hanem bécsi, vagy hazai, meggazdagodott zsidó kereskedők. Széchenyi valószínűleg észrevette azt a folyamatot is, mely a bécsi udvar irányításával azt célozta, hogy a magyar nagybirtokos réteg miről jobban itatódjék át részben idegen szellemmel, részben pedig maga is idegen elemekből tevődjék össze. 1784-ben pl.

5 hercegi, 95 grófi és 55 bárói családból idegen származású nagybirtokos család mindössze 3 hercegi, 24 grófi és 9 bárói volt. A XIX. század közepéig eltelt 66 év alatt a helyzet az idegen nagybirtokos arisztokrácia javára lényegesen megváltozott. 8 új hercegi családból 7 idegen volt, a 47 új nagybirtokos grófi családból 23 volt idegen (ebben nem szerepel azon idegen grófi család, mely már 1784-ben más minőségben, pl. mint nemes bírt ingatlant), 44 új bárói nagybirtokos családból több mint a fele, 24 volt idegen származású vagy idegenből jövő. De még jobban megváltozik a helyzet 1911-re. Az eddig lefolyt 60 év alatt 14 hercegi család szerzett Magyarországon nagybirtokot, s ez a 14 család mind idegen. A 70 új grófi nagybirtokos családból mindössze 14 magyar, a 112 új bárói nagybirtokos család közül pedig a legjobb akarattal is csak 21-et lehet magyar származásúnak ítélni. Amellett Széchenyi azt is kijelentette, hogy a legtöbb idegen arisztokrata családnak a magyar föld csak az indigenátus megszerzése miatt kell. Ennek az idegen invázió-nak pedig az az oka, hogy az abszolút kormány nemhogy nem gondoskodott a magyar érdek védelméről, hanem a régi alkotmánynak azt a tételét is törölte, hogy Magyarországon idegen honos nem bírhat fekvőséget. Így azután a monarchia összes pénzembere Magyarországot szemelte ki, ahol olcsón fektetheti be pénzét. De részesedett a magyar földben belga bank, angol ember és mindenféle nemzetiségű egyén is, csak a magyar elem szorult háttérbe. Maga a jobbágyfelszabadítás pl. Erdélyben az örökváltság formájában csaknem az egész erdélyi úrbéri állományt oláh kézre juttatta, hiszen az ottani magyarok, székelyek és szászok nem voltak jobbágyok, illetőleg közülük csak egész elenyésző csekély számú. így áll előttünk a föld-birtokpolitikus Széchenyi igazi nagyságában, aki görcsösen ragaszkodott minden magyar röghöz, hogy fajtáját mentse és boldogítsa. Előre látván a bekövetkező katasztrófát, elkeseredésében, fájdmában az annyira felőrölt idegzetű ember elméje elborult.

Egész életét hazájának szentelte, hiszen magánügyeivel alig volt ideje foglalkozni, vagyoni helyzete éppen emiatt erősen megingott. Ezért birtokait is egyre-másra kénytelen eladni. 1835-ben eladja zákányi birtokát, 1842-ben a gyékényesi

birtokot, Lajos testvérének a nagykiterjedésű csokonyai uradalmat, Pálnak pedig a szintén hatalmas tarnócait. A Jankovich Ferencnek és Festetich Pálnak eladott zákányi birtok területe 3080 kat. hold; a gyékényesi, melyet gróf Zichy Domonkosnak adott el, 4300 kat. hold; a Lajos testvére által megvett csokonyai uradalom kiterjedése 29.660 kat. hold s a Pálnak eladott tarnócai uradalom 19.580 kat. hold. Az így eladott 56.220 kat. hold földdel szemben a vétel útján való gyarapodás mindössze 1015 kat. hold, a kehidai birtok, melyet Deák Ferentől vett meg.¹ Ebből pedig azt lehet sejteni, hogy előre megérezte: ezek az új arisztokrata családok nem lesznek állandóak, hanem arisztokráciánk állandóan változni, hullámozni fog. S az események itt is igazolták. Így pl. 1911-ben 39 olyan nagybirtokos család neve nem szerepel, mely pedig 60 évvel azelőtt tekintélyes birtokkal rendelkezett, s e számból 27 olyan, mely birtokát 1784 után szerezte, a bárói rangúaknál pedig 44 ekkor nem szereplő családból 31 olyan, mely birtokát az előbbi időpont után szerezte.² 1814-ben, amikor gróf Széchenyi Ferenc három fia között vagyonát szétosztotta, neki 87.122 hold jutott, s ebből három fiára nem hagyott többet, mint 31.517 holdat. Íme, ha más nem, ez szebben beszél mindennél! A politika tőle áldozat volt. Nem önző céljaira használta, nem akarta saját érdekeinek a nemzetét aláhelyezni, annyira nem, hogy közben birtokainak jó részét a haza szolgálatában egyik áldozatot a másik után hozva, kénytelen volt eladni. Így érthető meg, hogy amit a magyar gazdabajokról beszélt, azt ő mind átélte saját maga is, ismerte a magyar gazdaéletnek minden hátrányát, ügyét-baját s mindenütt ott fogta meg, ahol a legszükségesebb volt. Kossuth mellett méltán tekinthetjük őt a legnagyobb magyar birtokpolitikusként előrelátó, önzetlen, hatásos munkájáért.

Révész László.

¹ Gróf Széchenyi Viktor: Töredékek a sárvár—felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történelméből, 1933. 130—131. l.

² Az itt felsorolt adatokat s ezek kialakulásának menetét részletesen ismertetem «Adatok földbirtokviszonyaink kialakulásához» című sajtó alatt levő munkámban.